

2. Бокариус Н. С. Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств : практ. руководство. X. : Тип. и литогр. М. Зильберберг, 1910. 211 с.
3. Див., наприклад: Бершадский, Е. М. Проблема микроследов в современной криминалистике. *Криминалистика и судебная экспертиза* : сборник науч. работ. Киев, 1977 № 14. С. 63–70; Зуев Е. И., Капитонов В. Е. Методика обнаружения и техника изъятия микрочастиц на местах происшествий. *Экспертная практика* : сборник статей / ВНИИ МВД СССР. М., 1978 № 11. С. 28–34; Снетков В. А. Техничко-криминалистическая ситуация работы с микрообъектами на месте их нахождения. *Экспертная практика* : сборник статей. М. : ВНИИ МВД СССР., 1983 № 20. С. 23–28; Вандер М. Б., Маланьина Н. И. Судебная микрология. Саратов : СГУ, 1988. 176 с.; Розенталь М. Я. Теория и практика использования микрочастиц в расследовании тяжких преступлений против личности. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1993. 149 с.; Зуев Е. И., Капитонов В. Е., Меженцев Г. Н., Трасологическое исследование микрочастиц (микрообъектов). М. : МВД СССР, ВНИИСЭ, 1979. 81 с.; Клименко Н. І., Ліночев Г. В. Використання мікрооб'єктів при розслідуванні злочинів : метод. посібн. / за заг. ред. І. П. Красюка. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2008. 74 с. та ін.
4. Див.: Авдеева Г. К. Поняття і класифікація мікрооб'єктів. *Криміналістика* : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 182–184; Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Редакція від 08.02.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
5. Бокариус Н. С. Судебная медицина в изложении для юристов : практ. руководство. Т. 1. X. : Тип. и литогр. X. : Тип. и литогр. М. Зильберберг, 1915. 779 с.
6. Бокариус Н. С. Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании. Харьков : Изд. Милиции и Уголовного розыска Н.К. В. Д. УССР. Вып. 3, 1925. 435 с.
7. Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска и милиции при составлении словесного портрета. Харьков : Упр. милиции и Уголовного розыска УССР : Отд. уголовного розыска, 1924. 88 с.
8. Шепітько В. Ю., Борисенко І. І., Когут С. О. та ін. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності : наук.-практ. посіб. / Академія правових наук України. Харків : Гриф, 2003. 112 с.

УДК 343.98: 05

Юсупов В. В., канд. юрид. наук., ст. наук. співробітник
Національної академії внутрішніх справ,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5216-4144>,
e-mail: yusupov1vv@gmail.com

РОЛЬ ЗАСЛУЖЕНОГО ПРОФЕСОРА М. С. БОКАРІУСА У СТАНОВЛЕННІ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ У 1920–1930-Х РОКАХ

У 1920–1930-х роках Україна переживала складні часи. Правоохоронні органи республіки зазнавали численних трансформацій. Відбувалося налагодження взаємодії між підрозділами карного розшуку, судово-слідчими органами, експертними установами під час розкриття і запобігання злочинів. Зокрема, лише за дев'ять місяців 1923 р. в Україні вчинено 564 нападів банд, у населення вилучено зброї: вогнепальної – 9109, холодної – 1266, патронів – 19 668 [1, с. 244–245]. У умовах значного зростання насильницьких злочинів, у тому числі й вбивств, гостро постало питання про удосконалення організації роботи експертних закладів, передусім, судово-медичної експертизи.

Розвиток судово-медичної служби в державі після революційних подій 1917 р. відбувався власним шляхом, відмінним від аналогічних процесів у РРФСР та інших радянських республіках.

Реорганізацію судово-медичної експертизи в Україні розпочато у 1919 р., коли в Києві при Народному комісаріаті охорони здоров'я створено відділ медичної експертизи, який очолив К. П. Сулима [2, с. 45]. У 1923 р., засновано головну судово-медичну інспектуру (керівник – М. С. Бокаріус) при організаційному відділі, а потім інспектуру виокремлено в самостійну частину з безпосереднім підпорядкуванням Народному комісару з охорони здоров'я. При губернських відділах охорони здоров'я запроваджено посади губернських судово-медичних інспекторів, а повсякденну судово-медичну справу здійснювали районні судові лікарі. У 1923 р. в системі судово-медичної інспектури УСРР працювало 80 експертів [3, с. 6]. У 1924 р. в УСРР судово-медичні інспектори і лікарі дослідили 4274 трупи, найбільше – у Київській та Одеській областях, і понад 11 000 живих осіб. У судово-медичних лабораторіях країни досліджено 299 різних речових доказів [4, с. 199].

Як справедливо зазначається у наукових джерелах, саме Микола Сергійович Бокаріус є ініціатором створення судово-медичної служби в Україні. Він був завідувачем кафедри судової медицини Харківського медичного інституту (1910–1931), Головним судово-медичним експертом УСРР (1923–1931), консультантом Головного управління міліції і розшуку НКВС

УСРР (1924–1926), завідував науково-технічним відділом Харківського карного розшуку (1925) [5, с. 575, 581].

Весь життєвий шлях М. С. Бокаріуса – це шлях ученого, практика та громадського діяча, шлях, який приніс йому світове визнання. Багато фундаментальних і прикладних праць з різних питань судової експертизи і криміналістики, велика кількість досліджень речових доказів, його активна праця в громадських організаціях – це почесний внесок його трудової діяльності [6, с. 574].

Відомим є внесок М. С. Бокаріуса у заснування третьої в Україні державної судово-експертної установи, а саме Харківського кабінету науково-судової експертизи. У 1923 р. він ініціював реорганізацію Київського й Одеського кабінетів науково-судової експертизи (які функціонували з 1914 р.) та заснування Харківського кабінету. Ці установи через два роки набули статусу інститутів. М. С. Бокаріус був першим завідувачем Харківського експертного кабінету, а потім директором Харківського інституту науково-судової експертизи до останнього дня свого життя [7, с. 12].

Крім того, М. С. Бокаріус, як судово-медичний експерт, провів до 5000 досліджень речових доказів і понад 3000 розтинів трупів. У цей час Микола Сергійович керував і науково-технічним кабінетом карного розшуку м. Харкова і виконував обов'язки консультанта Головного управління міліції та розшуку УСРР [7, с. 15].

У 1925 р. він як консультант карного розшуку НКВС УСРР підготував фундаментальну працю – керівництво «Первоначальный наружный осмотр трупа при милийском и розыском дознании». Важко переоцінити це видання у діяльності з розкриття і розслідування злочинів, зокрема, вбивств.

У кінці 1920-х років М. С. Бокаріус готує до видання іншу важливу і значущу працю – 5-томник «Настольное руководство к усвоению научной техники в расследовании преступлений», що було розраховано, у першу чергу, на слідчих, міліціонерів і судових медиків. Світ побачили два томи цього керівництва: «Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его» і «Судебная медицина для медиков и юристов» [5, с. 583]. Інші не були підготовлені у зв'язку зі смертю талановитого дослідника.

Професор Бокаріус читав курс судової медицини і наукової техніки розслідування (криміналістики) у Харківському інституті народного господарства [8, с. 391–392, 413] (нині – Національний юридичний університет України імені Ярослава Мудрого), та його залучали до викладання цих предметів на курсах підготовки працівників міліції.

М. С. Бокаріус заснував журнал «Архив криминологии и судебной медицины» (і був відповідальним редактором), три томи якого опубліковано у 1926–1928 роках у Харкові. «Архив криминологии и судебной медицины» сприяв розвитку криміналістики і судової медицини, передусім, на території України. Збірник містив оригінальні статті, судово-медичну практику, реферати, бібліографію, критику, рецензії, а також огляд радянських і зарубіжних періодичних видань. Першу книгу видано російською мовою, дві інші – російською, українською та іноземними мовами.

У 1920-х роках на урядовому рівні в УСРР постало питання про підпорядкування судових медиків відомству юстиції.

Це питання було розглянуто на Всеукраїнському судово-медичному з'їзді, що проходив у Харкові в травні 1925 р., на якому були присутні представники суду, прокуратури, слідства, працівники карного розшуку, міліції, відділів охорони здоров'я, психіатри і судові хіміки, представники кафедри судової медицини Харківського медичного інституту.

М. С. Бокаріус виступив з доповіддю «Про організацію судово-медичної справи в УСРР», акцентуючи увагу на питанні запланованої реорганізації судово-медичної справи в державі [4, с. 200]. Обговорення проблеми підвідомчості судово-медичних експертів було пов'язано із затвердженням Положення про кабінети науково-судової експертизи та розширеною нарадою діячів судової експертизи і представників Народного Комісаріату Юстиції (*далі – НКЮ*) на початку травня 1925 р. На цій нараді прийнято рішення створити при відділі судоустрою НКЮ підвідділ з управління органами науково-судової експертизи, а також підготовлено проект Положення про судово-медичні органи УСРР. Головними ідеями проекту нормативного акту були такі:

1. У судових округах, за винятком Харківського, Київського й Одеського, ввести посади окружних і дільничних судових медиків.

2. До обов'язків судових медиків належать проведення судово-медичних і судово-міліцейських розтинів, оглядів і освідчувань, а також надання висновків на вимогу судових і міліцейських органів.

3. Окружні судові медики працюють при окружних судах, на них, крім обов'язків, перелічених у п. 2, покладено керівництво роботою дільничних судових медиків, які їм безпосередньо підпорядковані.

4. У розпорядженні окружних судових медиків знаходяться судово-медичні трупні покої та лабораторії ...

5. Окружні судові медики безпосередньо підпорядковані підвідділу науково-судових досліджень відділу судоустрою і нагляду НКЮ та у своїй роботі керуються його інструкціями ...

8. У Харківському, Київському й Одеському округах функції окружних судових медиків виконують крайові (обласні) інститути науково-судової експертизи, а дільничні судові медики діють тут на загальних засадах з підпорядкуванням інститутам науково-судової експертизи, їх призначає на посади директор інституту [9, с. 93].

Про діяльність крайових інститутів науково-судової експертизи, а також про організацію єдиної системи судово-медичних і всіх інших судово-експертних установ, перехід судових медиків у штати окружних судів виступив представник від НКЮ УСРР Є. Ф. Розвадовський.

Під час обміну думок із 19 делегатів З'їзду 14 схвалили в інтересах справи перехід судово-медичних організацій у підпорядкування НКЮ УСРР [10, с. 232].

Зазначу, що на той час досвід підпорядкування судово-медичної служби системі юстиції вже мали окремі європейські країни. Наприклад, судово-медична експертиза у Румунії в ті часи знаходилася у відомстві міністерства юстиції. Керівним органом судової медицини був Бухарестський судово-медичний інститут і його вища судово-медична комісія. Міністерство охорони здоров'я не брало участі в керівництві роботою судово-медичних органів. Лише у вересні 1953 р. судово-медичну службу Румунії перевели в підпорядкування міністерства охорони здоров'я [11, с. 17].

Не зважаючи на жваве обговорення перепідпорядкування судових медиків відомству юстиції в УСРР, остаточних розпорядчих документів щодо цього питання прийнято не було [12, с. 449], судово-медична служба залишилась у системі охорони здоров'я.

З урахуванням встановленого обсягу матеріалу, висвітлено лише окремі, подекуди маловідомі, факти щодо ролі Миколи Сергійовича Бокаріуса у розвитку вітчизняних експертних установ.

Отже, Заслужений професор М. С. Бокаріус, унікальний фахівець у сферах судової медицини й криміналістики, доклав чимало зусиль для створення експертних установ Слобожанщини, зокрема, Кабінету науково-судової експертизи (нині – Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса), науково-технічного кабінету карного розшуку (нині – Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр), а також бюро судово-медичних експертиз. Своїми науковими працями Микола Сергійович забезпечив надійну методологічну базу діяльності судових експертів різних відомств, до наукового доробку дослідника й нині звертається чимало фахівців для розв'язання практичних завдань експертних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Михайленко П. П., Кондратьев Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3 т. Т. 1 : 1917–1925. Київ : Генеза, 1997. 504 с.
2. Ксенофонт Платонович Сулима (к 150-летию со дня рождения). Судебно-медицинская экспертиза. 2007. Вып. 1. С. 45–46.
3. Громов А. П., Панов И. Е., Панфиленко О. А. Развитие судебно-медицинской службы в СССР. Судебно-медицинская экспертиза. 1982. Вып. 4. С. 6–10.
4. Попов Н. В. Первый Всеукраинский судебно-медицинский съезд. Судебно-медицинская экспертиза. 1925. Кн. 2. С. 199–201.
5. Лесовой В. Н., Ольховский В. А., Бондаренко В. В. Значение работ заслуженного профессора Н. С. Бокариуса в контексте развития отечественной судебной медицины начала XX века. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2009. Вип. 9. С. 574–584.
6. Цымбал М. Л., Симакова-Ефремян Э. Б., Дереча Л. Н. Роль профессора Н. С. Бокариуса в развитии судебной экспертизы и криминалистики. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2009. Вип. 9. С. 566–574.
7. Столітній шлях судової експертизи в Україні (1918–2018 рр.): монографія / [авт.-укл.: О. М. Ключев, О. П. Угровецький, Е. Б. Сімакова-Ефремян та ін.; за ред. О. М. Ключева]. Харків : Золоті сторінки, 2018. 336 с.
8. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого 1804–2014 / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2014. 616 с.

9. Рожановский В. Судебно-медицинская экспертиза в дореволюционной России и в СССР. *Судебно-медицинская экспертиза*. 1927. Кн. 6. С. 63–102.

10. Комаха В. О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України (За матеріалами перших двох етапів становлення і розвитку Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз 1914–1941 рр.): монографія. Одеса : Юрид. літ., 2002. 512 с.

11. Морарю И. Г. К истории судебной медицины в Румынии. *Судебно-медицинская экспертиза*. 1960. Вып. 2. С. 17–20.

12. Юсупов В. В. Розвиток українських судово-медичних закладів у XX столітті. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 446–456.

УДК 343.98: 617.(092)/477

Бокаріус С. В., онук М. С. Бокаріуса
Філіпенко Н. Є., канд. юрид. наук, доц., провідний науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
ORCID: <http://orcid.org/10000-0001-9469-3650>,
e-mail: filipenko_natalia@ukr.net

ВІТАЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ БОКАРІУС – СЛАВЕТНИЙ ПРОДОВЖУВАЧ ВЕЛИКОЇ ДИНАСТІЇ

У рік святкування 150-річчя із дня народження видатного вченого Засл. проф. Миколи Сергійовича Бокаріуса – традиційно аналізуються наукові, педагогічні, організаційно-адміністративні досягнення науковця, його вплив на розвиток вітчизняної та світової судової експертизи та криміналістики. Але майже поза увагою дослідників залишається могутній пласт життя вченого – його любов до родини, вплив на подальший життєвий шлях його нащадків. Адже

*Віталій Миколайович Бокаріус
(1921–1969 рр.)*

Микола Сергійович не тільки видатний вчений, він – засновник славетної династії судових медиків, четверте покоління якої вірою та правдою стоїть на захисті людства. Ця родина є взірцем працьовитості та цілеспрямованості. Медицина й судова експертиза – це їх професія, покликання і доля.

Віталій Миколайович Бокаріус, молодший син Миколи Сергійовича Бокаріуса, відомий науковець, талановитий судовий експерт із багаторічним стажем професійної діяльності, народився у 1921 році у Харкові.

У дворі будинку, де жила сім'я Миколи Сергійовича, був басейн прямокутної форми, на бортику якого була іграшкова залізниця, споруджена власноруч Миколою Сергійовичем для своїх молодших дітей – Віталія та Флоренції. Микола Сергійович сам вчив дітей вдома, робив для них навчальні посібники і малюнки. Тому Віталій в одинадцять років пішов одразу в 6-й клас, хоча був підготовлений до 8-го (не прийнятий був через вік). Він завжди був відмінником [1].

У юнацькі роки В. М. Бокаріус займався фізикою в Харківському Палаці піонерів і мріяв стати біофізиком. Для здійснення своєї мрії він вступив до Ленінградського політехнічного інституту, але дуже швидко зрозумів, що це зовсім не те, до чого він прагнув. Він повернувся до Харкова та вступив до 1-го Харківського медичного інституту, який закінчив з відзнакою.

Віталій Миколайович, як і його батько, був пристрасним філателістом, продовжуючи збирати марки і поповнюючи сімейний альбоми «Schaubek».

Винятковою пристрастю В. М. Бокаріуса було малювання. Хист до цього він отримав від свого батька та малював скрізь, де було місце й у будь-яку вільну хвилину. Багато малюнків Віталія Миколайовича збереглися, і зараз вони прикрашають стіни в будинку його синів у Сан-Франциско. Навіть будучи студентом, він цим «підробляв»: рисував креслення, оформлював навчальні посібники й таблиці для занять на кафедрі медицини. Але при цьому не забував про родинні справи: коли його син, Сергій, «випускався» з дитячого садочка у 1957 році, Віталій Миколайович вечорами намалював всі декорації для дитячого свята. Також усі шкільні альбоми своїх нащадків Віталій Миколайович оформляв власноручно [1].